

Toespraak Ariejan Korteweg bij de presentatie van het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2023*.
Een kwestie van tijd. De factor tijd in de politiek

Niet de tijd gaat voorbij, maar jij, en ik

Het was een frisse verkiezingsavond en ik was een oude nieuwkomer in Den Haag. Wil jij daar eens gaan kijken, had de chef gezegd. Tenminste, als je tijd hebt. De chef is nooit heel dwingend maar weet precies wat hij wil.

Het was op loopafstand van de redactie: bar & grill stond er op de luifel. Wij, de journalisten, moesten vroeg komen en achter een touwtje gaan staan. Daar voor onze neus zou het gebeuren. Voorlopig gebeurde er niks. Gasten verschenen aan de andere kant van het touwtje, zeg maar het vrije uitloopdeel. Sommigen kende ik van gezicht, maar het was niet de bedoeling met hen te praten. Zij konden eten en drinken, wij achter het koordje verdrongen elkaar om de paar krukken die er waren en stonden op een droogje. Dat kwam goed uit, want wilden we naar de wc, dan moest dat onder begeleiding van de beveiliging.

Uren verstreken, we keken van achter het touwtje uit op een kathedr, met daaraan drie ballonnen geplakt. Het was feest hier. Achter dat kathedr verscheen op zeker moment Geert Wilders. 'Willen jullie meer of minder Europese Unie?', begon hij. 'Minder, minder', antwoordde de bar & grill. 'Een misschien nog belangrijker vraag: willen jullie meer of minder PvdA', zei Wilders nu. 'Minder, minder', riep de bar & grill. Dan de klap op de vuurpijl: 'Ik mag het eigenlijk niet zeggen, maar ik zeg niets wat niet mag: willen jullie meer of minder Marokkanen?' 'MINDER, MINDER, MINDER', scandeerde nu de bar & grill. Wilders was tevreden: 'Dan gaan we dat regelen.' Uit de bar en grill klonk vrolijk gelach. Wij, de journalisten achter het touwtje, hoorden het aan en gaven geen krimp, want dat is ons vak. Buiten stonden inmiddels vijf jongeren met een rood spandoek waarop de tekst: 'Den Haag tegen racisme.' Maar Wilders was al weer vertrokken.

Dit alles gebeurde in bar & grill De Tijd, aan het Plein in Den Haag. Daar had je nu eens een plek waar politiek en tijd letterlijk samenvielen. Als ik er langskom, kijk ik altijd of er al een herdenkingsteken is aangebracht: 'Op 19 maart 2014 vroeg PVV-leider Geert Wilders hier om minder minder minder Marokkanen. Hier werd de grens van het fatsoen nog wat verder opgeschoven.'

Tijd en geld zijn de ordenende beginselen van de politiek. Ze vormen de inzet van al wat gebeurt. Voor het geld heb je allerlei instanties, het Centraal Plan Bureau, de Algemene Rekenkamer, de Belastingdienst natuurlijk. Voor politiek en tijd is van staatswege nog weinig geregeld. Er is geen Algemene Kamer van Klok en Kalender, geen Centrale Datum Dienst.

Terwijl daar alle reden voor zou zijn. Politiek is een strijd om tijd. Wordt het 2030 of 2035? Willen we 2050 halen? Hebben we zeven minuten om het verkiezingsprogramma van honderd pagina's te lezen, of krijgen we een paar weken? Komt het rapport nog voor het reces of wordt het bewaard voor de nieuwe Kamer? Worden de Kamerleden nú geschorst of pas over vier weken? Duurt het tv-debat een uur, of twintig keer drie minuten? Is de dinerpauze voor of na de inbreng van de heer Omtzigt? En haalt hij dan het acht uur Journaal nog wel?

Politiek is terug te brengen tot een strijd tussen twee kampen. Enerzijds de meesters van de klok die bepalen wat wanneer gebeurt en hoe lang het mag duren. Dat doen ze in keurig overleg. Maar ook over het tijdstip van dat overleg zijn ze heer en meester. Overleg pensioenstelsel? Tot na het kerstreces uitgesteld. Patiëntveiligheid? Tot nader order verdaagd. Overleg landbouwakkoord? Wordt vlak voor Sint Juttemis verwacht. Anderzijds zijn er de tijdsclaven. Zij worden al tegenspartelend gedwongen hun klokken gelijk te zetten naar die van de meesters.

Soms, zoals bij het 'minder minder' van Wilders, heeft een uitspraak nog jaren gevolgen. Soms ook wordt politieke tijd in fracties van seconden gemeten. Mijn favoriete woordenwisseling van het

afgelopen decennium komt uit een tv-debat tussen Wilders en toenmalig D66-leider Alexander Pechtold, bij ik weet niet meer welke verkiezingscampagne. Het was de tijd dat een uil in de omgeving van Purmerend voorbijgangers aanviel, en dat de eerste wolven in Nederland werden gesignaleerd. 'Ik dacht dat ik in de krant had gelezen dat ie gevangen was, maar daar staat ie, de terror-oehoe van de Nederlandse politiek', was de ingestudeerde aanval van Wilders. 'En dan is dat zeker de wolf', was het antwoord van Pechtold. Technisch knock-out, heet zo iets in de sport. Waar die flitsende tegenzet vandaan kwam, vroeg ik later aan Kees Verhoeven, campagneleider van D66. 'We hadden het toevallig voor de uitzending over die twee gebeurtenissen gehad', zei hij. 'Ze zaten bij Pechtold in hetzelfde laadje in zijn achterhoofd.' En kwamen er precies op tijd uit.

Het verzoek om bij de presentatie van het Jaarboek Parlementaire Geschiedenis een verhaal te houden over politiek en tijd kreeg ik op veertien juli. Dat die presentatie aan de vooravond van een verkiezingsdag zou zijn - een van de meest interessante in tijden bovendien - was toen nog niet bekend. Ik zie u nu in gedachten allemaal even teruggaan in de tijd. Veertien juli, dat was het einde van een gedenkwaardige politieke week. Een week eerder was het zomerreces begonnen. Op die avond meldde ik me in Nieuwspoor voor het afscheid van een collega. 'Zo ramptoerist', zeiden twee journalisten en een woordvoerder toen ze me zagen. Ze dachten dat ik kwam om de val van het kabinet live te aanschouwen.

Kom op, dat zal zo'n vaart niet lopen, stelde ik hen gerust - m'n politieke antenne was blijkbaar al aardig bot geworden. Een dag later was het zo ver: Rutte IV trad af, Kaag en Hoekstra reageerden met sombere gezichten. Weer twee dagen later beleefde Mark Rutte een epifaan moment: de plotselinge openbaring dat zijn tijd erop zat. Zondagochtend had hij koffie gedronken met wat vrienden, toen was het hem ingevallen. In een voor Rutte typerend terzijde - relativiseren is een van zijn wapens - vermeldde hij dat een van die vrienden niet eens wist dat het kabinet gevallen was. Kabinet? Boeien! 'Soms moet je je buik en hart volgen,' was de uitleg van Rutte. Ieder ander die zijn vertrek op zo'n manier motiveert zou weggelachen zijn, de premier kon het zich blijkbaar permitteren. Waarmee hij nog eens een lange neus trok naar zijn zwaarmoedige concurrenten.

De gebeurtenissen riepen vragen op over volgtijdelijkheid. Zoals nog niet eens zo heel lang geleden elke stad en elk dorp zijn eigen tijd bepaalde, die een of twee minuten kon verschillen van die in de stad even verderop, zo is in Den Haag al dertien jaar Mark Rutte de man die ritme en moment van de dingen bepaalt. Dat klinkt dictatoriaal voor een egalitaire monarchie als Nederland. Toch is het zo. In Den Haag heeft alles betekenis. Een glimlach, een terloopse opmerking, een aarzeling, een complimentje, compleet genegeerd worden, een terzijde over een collega, een stropdas die wordt omgeknoopt, hoge hakken die voor sneakers worden verwisseld – toeval bestaat niet. Wanneer iemand je vraagt binnenkort eens koffie te drinken, kun je er rustig van uit gaan dat dat niet is omdat je zo buitengewoon aardig gevonden wordt.

Als in zo'n omgeving de meester van de tijd bekendmaakt dat hij zijn laatste rondje als minister-president heeft gemaakt, dan mag je ervan uitgaan dat het moment waarop hij dat doet helemaal zo epifaan niet is. Had hij al besloten dat hij zelf zou stoppen toen de VVD het kabinet liet vallen? Had hij verder in de tijd gekeken en berekend wanneer hij zijn handen vrij zou hebben?

Dat het kabinet begin juli viel, zou leiden tot verkiezingen ergens in november. Dan zou er een half jaar later een kabinet moeten kunnen aantreden. Neem een marge:: driekwart jaar later, ergens tegen de zomer van 2024, dan zou Rutte zeker zijn handen vrij hebben.

Op 4 juli van dit jaar, een kleine week voordat Rutte zijn vertrek aankondigde, was er een andere aankondiging: Jens Stoltenberg maakte bekend dat hij een jaar langer zou aanblijven als secretaris-generaal van de NAVO. Zijn vertrek werd nu gepland voor 1 oktober 2024. Soms kun je het toeval een handje helpen, zeker als je de meester van de tijd bent. Politiek maakt achterdochtig.

Nadat de meester van de tijd zei zijn biezen te pakken, was het alsof een startschot had geklonken: alle anderen gingen hun eigen tijdspad aflopen: Kaag werd Jetten, Hoekstra werd Bontenbal, Azarkan

werd Van Baarle, Simons werd Olf... ook in de lagere echelons werd gewied en geschoffeld. Het leken autonome besluiten, in wezen volgden ze de tijdsregie van de VVD.

Dat had anders kunnen gaan. Het scharnierpunt van dit politieke decennium lag niet op 10 juli 2023, de dag dat Rutte zijn vertrek bekendmaakte. Dat lag ruim twee jaar eerder, op 1 april 2021, de nacht van het vreemdste debat in tijden. Een debat dat leek te gaan over - ik durf het haast niet meer te zeggen - 'Pieter Omtzigt: functie elders'. Maar in wezen ging over een diep gevoeld dubbel wantrouwen. Allereerst een wantrouwen van de burger jegens de politiek, dat alle politici op scherp zette. Vervolgens een even diep wantrouwen dat zich in de politiek zelf had genesteld en de onderlinge verhoudingen aantastte. Een wantrouwen dat zich vertaalde in een even onhandig als fascinerend debat en dat nog lang niet uitgewoed is.

Die onhandigheid zette zich na het debat voort. Als de ChristenUnie, net als de geloofsgenoten van de SGP, in dát debat zijn vertrouwen in de minister-president had opgezegd, was de politieke werkelijkheid van nu een andere. Dan was er wellicht geen Rutte IV gekomen, dan was in de formatie schoon schip gemaakt, dan had en kabinet kunnen worden gevormd dat wél de eensgezindheid had om daadkracht tentoon te spreiden. Dan was Rutte gedwongen geweest tóen al over zijn politieke houdbaarheid na te denken. Dan had de politiek er nu waarschijnlijk wat minder zorgwekkend bij gelegen. Kortom: een denkversnelling van twee dagen bij de ChristenUnie had voor een ander politiek landschap kunnen zorgen. Dat is wat tijd met politiek doet.

Politiek is een strijd tussen de tijd die je overkomt en de tijd die je naar je hand kunt zetten. Om dat te kunnen doen, hoef je niet altijd de macht te hebben, dat blijkt uit de cruciale vertraging van de ChristenUnie waarmee de politieke tijd van Rutte aanzienlijk werd verlengd. Maar heb je de macht, dan kun je de tijd veel beter manipuleren. Wie de macht heeft, wordt de baas over een heel deel van de tijd van de mensen in het land. Door te bepalen wanneer een toeslag wordt afgeschaft, tot wanneer je rijbewijs geldig is, hoe lang de thuiszorg met je steunkousen bezig mag zijn, soms zelfs - zoals met de lockdowns - wanneer je binnen moet blijven en weer even naar buiten mag. De tijdmeesters worden ook de baas over de parlementaire tijd. Zij bepalen wanneer brieven naar de Kamer gaan en treuzelen daarmee als dat hen uitkomt. Ze maken hun maatregelen op donderdagavond laat, in perioden van grote turbulentie of vlak voor het zomerreces bekend, zodat de plannen wellicht andersnuewen.

En de anderen, de slaven van de tijd? Hen rest niets dan de wapenen der machtelozen. Die in de kern allemaal neerkomen op tijdrekken. Het filibusteren is de meest fysieke versie daarvan. Je eigent je met een nauwelijks ter zake doend eindeloos durend betoog andermans tijd toe. Voor echt filibusteren, een uit Amerika overgewaaid fenomeen, blijken onze Kamerleden stamina te ontberen. Dat tijdrekken gebeurt ook met in serie geschakelde reeksen van tientallen, soms wel honderden schriftelijke Kamervragen, vaak kant en klaar ingefluisterd door lobbyisten en andere belanghebbenden. Die vragen doen vooral een beroep op de tijd van een ministerie. Ze vormen eigenlijk een dialoog tussen lobbyisten en ambtenaren, met Kamerleden en bewindspersonen als boodschappers.

In deze verkiezingscampagne kwam de strijd om tijd aan de oppervlakte in het gebakkelei rond premierskandidaten. Frans Timmermans en Dilan Yesilgöz lieten vlot weten dat ze wel in waren voor die functie, Wilders ook. De nieuwkomers vonden dit een ingewikkelde kwestie. Bij hen zag je een interessant verschil: de BoerBurgerBeweging liet zich onder tijdsdruk zetten. Er moest en zou een premierskandidaat komen, en wel snel want anders wisten de mensen niet waar ze aan toe waren. Zo kwam Mona Keijzer in beeld, op een achteraf bezien ontijdig moment. Meteen daarna zette de daling in de peilingen in.

De druk op Pieter Omtzigt om te zeggen of hij naar het Torentje wilde was nog veel groter. Maar Omtzigt bleef meester over zijn klok. Eerst traineerde hij eindeloos over de toch al sinds 2021 spelende vraag of hij een partij zou beginnen. Vervolgens - halsbrekende versnelling - werd die partij uit de grond gestampt. Waarna - vertraging - met het verkiezingsprogramma werd getreuzeld. De ingewikkelde klus van een kandidatenlijst opstellen was dan weer - volgende versnelling - verbazend

snel geklaard. Waarna hij - ergeniswekkende vertraging - de Torentjesvraag boven de markt liet hangen. Om vlak voor verkiezingsdag - versnelling - alsnog te zeggen wel premier te willen worden. Tempowisselingen waarmee zijn tegenstanders - en uiteindelijk ook de kiezers - werden dolgedraaid. Omtzigt en de tijd is sowieso een verhaal apart. Als afsplitser van het CDA draaide zijn grootste strijd om de klok. Het was een schande dat een afsplitser zo weinig spreektijd kreeg - zes minuten tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen - en ook nog eens als voorlaatste aan de beurt kwam, als half Nederland al op één oor lag. 'Volgend jaar iets meer tijd en iets eerder op de avond', waren zijn afsluitende woorden bij de APB in september.

Op en om het Binnenhof zijn de dagen altijd te kort, en is tijd kostbaar. Daar heeft de Kamer iets op gevonden met een truc die de tijd zowel verlengt als opdeelt in heel kleine stukjes. Terwijl de Kamerlijven in de plenaire zaal aanwezig zijn, schieten de Kamergedachten alle kanten op. Er wordt geliked, geshared, geblokt, geschaakt, geflirt, gescholden, gestookt, gekift. De posts die vanuit de plenaire zaal op sociale media terechtkomen, kunnen gaan over spitsstroken bij Zaanstad en het initiatiefrecht voor huurders, over mensen met een migratieachtergrond en over hoe fijn het is om stage te lopen bij de ChristenUnie – kwesties die mijlener verwijderd zijn van het debat dat op de agenda staat. Stilzwijgend heeft zich een ommekeer voltrokken die zorgt voor een radicale versnelling van het politieke bedrijf. Opvattingen kunnen nu op elk gewenst moment naar buiten worden gebracht, via eigen kanalen. Daaraan ontnemen de tijdslaven een zekere zelfstandigheid, een greep op de tijd buiten de tijdmeesters om. Door sociale media is in de politiek de eenheid van tijd en plaats verdwenen, wat een cruciale verandering is.

Aan de vooravond van een verkiezing die misschien het einde van een cyclus markeert, maar ook de geschiedenis kan ingaan als de dag van de niet ingeloste verwachtingen, past tot slot een relativering. Daarom dit gedicht van Rutger Kopland, gepubliceerd op 31 december 2000 in toen nog *nrc handelsblad*. Het heet *Tijd* en ik lees het tweede deel:

*het is vreemd maar ook vreemd mooi te bedenken
dat ooit niemand meer zal weten
dat we hebben geleefd
te bedenken hoe we nu leven, hoe hier
maar ook hoe niets ons leven zou zijn zonder
de echo's van de onbekende diepten in ons hoofd
niet de tijd gaat voorbij, maar jij, en ik
buiten onze gedachte is geen tijd
we stonden deze zomer op de rand van een dal
om ons heen alleen wind
(einde gedicht)*

Je hebt je plek op de apenrots bevochten, treedt elke dag energiek de uitdagingen tegemoet. De volle agenda afwerken die je medewerker voor je heeft opgesteld, interviewtje geven, petitie in ontvangst nemen, Twitter bijhouden, in de trein rapporten doorploegen; altijd drie dingen tegelijk, steeds met een glimlach. Omringd worden door mensen die het belangrijk vinden te weten hoe jij ergens over denkt.

Dan ineens is je tijd als Kamerlid voorbij: je valt van de rots of wordt er vanaf geduwd; voor jou een betere. Dan blijkt ineens dat het al die tijd niet om jou ging, maar om de functie die je had en de macht die daarmee gepaard gaat. De leegte die je overvalt is duizelingwekkend. De blanco agenda, spanningsloze ochtenden, de app-jes die niet meer komen, het diepe gevoel van overbodigheid. Soms hoor je Kamerleden hardop nadenken over dat later. Dat later, dat morgen aangebroken kan zijn.

Voor hen zijn deze regels van Kopland bedoeld: *niet de tijd gaat voorbij, maar jij, en ik*

